

Grieķu un latviešu leksisko elementu secība Tetraevanģēlijā¹

The order of Greek and Latvian lexical elements in the Tetraevangelion

Dens Dimiņš

Islandiešu valodas un kultūras nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Islandes Universitāte
Sæmundargötu 2, 102 Reykjavík, Ísland
E-pasts: ddeens@gmail.com

Sastatāmās valodniecības un tulkošanas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija
E-pasts: ddeens@gmail.com

Šai kontrastīvajā un diahroniskajā pētījumā īsi ieskicētas leksisko elementu secības tendences koinē grieķu un latviešu valodā, par pamatu ņemot Jaunās Derības četrus evaņģēlijus un četrus tulkojumus latviešu valodā, aptverot 18.–21. gs. Bībeles valodai ir bijusi ilgstoša ietekme uz latviešu literārās valodas veidošanos. Latviešu un grieķu valodā vārdu kārtība ir relatīvi brīva, tomēr var runāt par noteiktām tendencēm, proti, 1) par atsevišķu vārdšķiru novietojuma līmenī, kur ir vērojami brīvas un fiksētas pozīcijas elementi, kur savukārt pēdējos daļa postpozitīvā un prepozitīvā novietojumā esošos elementus, 2) par vārdu secību nominālās vārdkopās, kā arī 3) par komponentu secību klauzas līmenī, kur secība ir atkarīga no informācijas statusa, t. i., tās prezumētā vai apgalvotā rakstura, un dažu sintaktisku konstrukciju klātbūtnes. Vārdu kārtības ziņā var teikt, ka senākais latviešu Bībeles tulkojums ir tuvāks koinē oriģinālam, lai arī tajā nereti ir jūtama arī vācu valodas ietekme.

Atslēgvārdi: vārdu kārtība; valodu kontakti; retorika; informācijas statuss; fokuss; klauzas komponentu secība.

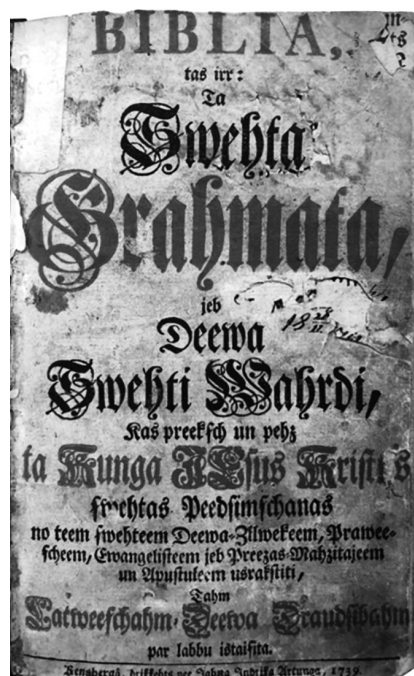
Ievads

Jauno Derību (JD) nereti uzlūko kā literatūras paraugu, pievēršoties valodai un teksta spēkam pašam par sevi, norāda Kails Kīfers (*Kyle Keefer* 2008, 2) monogrāfijas

¹ Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003).

„The New Testament as Literature” ievadā. K. Kīfera nelielā brošūra, kā arī pārdomas par Bībeles ilgstošo ietekmi uz latviešu literārās valodas veidošanos iedvesmojušas šo diahronisko pētījumu, kura mērķis ir ieskicēt dažas vārdu secības tendences koinē grieķu valodā un tulkojumos latviešu valodā, aptverot 18.–21. gadu simteni. Par pamatu šim pētījumam galvenokārt ņemtas Jaunās Derības pirmās četras grāmatas (grieķiski sauktas par *Τετραεγγέλιον*), kas ir vislabāk zināmas un visbiežāk citētas, kā arī četri Bībeles tulkojumi latviešu valodā.

Ernsta Glika (*Johann Ernst Glück*, 1654–1705) un viņa palīgu tulkotā Bībele ir viens no apjomīgākajiem tekstiem, kas pieejams no vidējā veclatviešu rakstu perioda, kurš noslēdzas ar Bībeles tulkojuma otrās redakcijas iznākšanu 1739. gadā (Ozols 1965, 12). Šis izdevums (BIBLIA 1739, sk. 1. un 2. attēlu) ir uzskatāms par Bībeles valodas faktisko pamatu, kas stereotipos izdevumos uzglabājies negrozīts līdz 19. gs. otrai pusei (Ozols 1965, 267) un izmantots arī šai rakstā 18. gs. latviešu valodas ilustrācijai. Šis izdevums nav plaši pieejams, savukārt digitalizētajā Glika Bībeles 8. izdevumā (izdots pēc 1898. gada), kas brīvi pieejams tīmeklī (<http://bihbele.lv/8/index.html>), ir veiktas pārmaiņas, lai digitalizētāja ieskatā padarītu tekstu lasītājam vieglāk uztveramu (nomainīti vecvārdi, modernizēti īpašvārdi utt.), kas padara šo izdevumu tekstoloģiskiem pētījumiem nederīgu. 19. gs. valodu pārstāv Glika Bībeles 6. izdevums (Bihbele 1877), 20. gs. valodu – 1965. gada revidētais tulkojums, kas pieejams daudzos izdevumos (Bībele 1997) un ir t. s. standarta tulkojums, lietojumā vislabāk noslīpētais, apbētais tulkojums. Visbeidzot, mūsdienu valodas tendences atspoguļo

1. attēls. Glika Bībele, 2. izdevums (1739, LNB retumu fonds, RL2/3899), titullapa. Autora fotoattēls

2. attēls. Glikā Bībele, 2. izdevums (1739, LNB retumu fonds, RL2/3899), Mateja evaņģēlija pirmā lapa. Autora fotoattēls

jaunākais Svēto Rakstu tulkojums (Bībele 2012). Retumis ņemts talkā arī Luterā JD vācu tulkojuma pirmais izdevums, ko Glikis un viņa palīgi vai arī vēlākie Bībeles teksta pieslīpētāji, jādōmā, lietojuši kā atsauces materiālu (Lutherbibel 1522).

Gramatikās parasti tiek norādīts, ka vārdu secība sengrieķu valodā un latviešu valodā ir samērā brīva (piem., Valkovska, Lokmane 2015, 795; van Emde Boas et al. 2019, 703; Kalnača, Lokmane 2021, 449). Te ir aplūkojami vairāki gadījumi.

1. Atsevišķu vārdšķiru novietojums

(piem., prepozīcijas, postpozīcijas, artikuli (grieķu valodā), partikulas, adverbi, norādāmie vietniekvārdi):

- 1) lielākā daļa ir t. s. mobilie vārdi, kas var atrasties jebkur (vūv ‘nu, tagad’, ἄρα ‘tātad’);
- 2) ir arī fiksētas pozīcijas vārdi:
 - a) postpozitīvā novietojumā, piem.:
 - savienotājpartikulas (αὐτὸ ‘tad, taču’, γὰρ ‘jo’, δὲ ‘bet’, μὲν ‘apstiprinoša vai tālāku pretstatu piesakoša partikula’, μέντοι ‘patiesi, tomēr’, οὖν ‘tagad, jā’, οὐὖν ‘tiešām, patiesi, tātad’, τε ‘un’, τοίνυν ‘tā, līdz ar to’);
 - attieksmes partikulas (ἄρα ‘lūk, galu galā, tātad’, δὴ ‘izsaka ironiju, sašutumu, skepsi vai atturīgu attieksmi’, μὴν ‘tomēr, taču’, πού ‘varbūt, ar noliegumu pauž neticību’, τοι ‘taču’);
 - jomas, resp., attieksmes (a. *scope*), partikulas (γὰρ, περ ‘norāda tālākā izteikuma piesaisti konkrētam elementam’);
 - modālās partikulas (ἄν ‘vēlējuma izteiksme’);
 - neuzsvērtie personas vietniekvārdi (μοι ‘man’, σοι ‘tev’, με ‘mani’, σε ‘tevi’, τὸν ‘viņu’, τοῦ ‘viņa’, τῷ ‘viņam’);
 - nenoteiktie vietniekvārdi (τις ‘kāds’, ποτε ‘kad’, πού ‘kaut kur, jebkur’ ...);
 - b) prepozitīvā novietojumā, piem.:
 - artikuli (ὁ, ἡ, τό);
 - prepozīcijas (ἀμφί ‘ap, pār’, ἀνά ‘uz, caur, starp ...’, ἀντί ‘pret’ ...);
 - dažas savienotājpartikulas un to kombinācijas (ἀλλὰ ‘bet’, ἀτάρ ‘bet, tad, tomēr’, ἢ ‘patiesi, vai arī’, καί ‘un’, οὐδέ ‘un ne’, οὔτε ‘ne, nedz’, τοίγαρ ‘tādējādi, tāpēc’);
 - attieksmes partikulas (ἄρα ‘lūk, galu galā, tātad’, ἦ ‘nudien, patiešām’);
 - pakārtojuma vārdi (a. *subordinators*) (ἐπεὶ ‘tad, pēcāk’, ὅτε ‘kad, tiklīdz’, ὅτι ‘jo, tāpēc ka’, ὥς ‘kad’);
 - attieksmes vietniekvārdi (ὅς, ἣ, ὅ ‘kurš, kura’);
 - nolieguma partikulas (a. *negatives*) (οὐ, μή ‘ne, nē’).

Postpozitīvā novietojumā esoši elementi mēdz būt pēc pirmā vārda teikumā, teikuma daļā jeb *klauzā* vai vārdu grupā, t. i., atrasties otrajā pozīcijā, šo likumu sauc par Vakernāgela likumu (*Wackernagel's Law*) (van Emde Boas et al. 2019, 704).

(1) piemērā – piemēri un saīsinājumu saraksts atrodams raksta beigās – minētais likums latviešu valodā ievērots tikai visvecākajā tulkojumā, bet ne vēlākajos, lai arī „Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā” ir daudz piemēru, kur emfātiskā partikula *gan* atrodas otrajā pozīcijā. (2) piemērā latviešu valodā pakārtojuma saiklis *jo* parasti ir prepozitīvs. (3) piemērā partikula saglabāta tikai 2. un 6. izdevumā, bet jaunākajos tulkojumos tā ir svītrotā. Citās vietās tā tomēr ir saglabāta, piem., (4) piemērā. Obligātais verba papildinātājs grieķu valodā var būt sastopams uzreiz pēc verba, sk. (5) piemēru (ὁμᾶς βαπτίζω ‘jūs [...] kristīju’), bet tas var būt arī pirms verba kā (1) piemērā. Papildinātājs pēc verba latviešu valodā novietots tikai vecākajā tulkojumā. (6) piemērā redzams postpozitīvs modālās partikulas ἄν lietojums.

Tajā ir divas vienlīdzīgas nosacījuma perioda daļas jeb *apodoses* – „[t]ā kā nosacījuma teikums izsaka priekšnoteikumu, kuŗam izpildoties notiktu virsteikuma darbība, tad nosacījuma teikums saucas *priekšteikums* jeb *protase* (πρότασις), bet virsteikums, kas izsaka no nosacījuma izrietošas sekas, saucas *atbilstošais teikums* jeb *apodose* (ἀπόδοσις). Protase kopā ar apodosi sastāda *nosacījuma periodu*.” (Kļūka 1934, 178) –, abās daļās āv ieņem otro pozīciju atbilstoši Vakernāgela likumam. Latviešu valodā āv modalitāte izteikta ar vēlējuma izteiksmi, vārdu kārtība ir samērā brīva (*tas buhtu tew dewis / wiņsch tewim buhtu dewis vs. Viņš būtu tev devis / wiņš tev būtu devis*). Interesanti, ka latviešu tulkojumos izraudzīta vēlējuma izteiksmes analītiskā saliktās tagadnes forma, lai arī vācu tulkojumā (Lutherbibel 1522) lietotas sintētiskas konjunktīva formas: *gib myr trincken, du betest yhn, vnd er gebe dyr lebendigs wasser* ‘dod man dzert, tu viņu lūgtu, un viņš tev dotu dzīvības ūdeni’. (7) piemērā redzams postpozitīvs savienotājpartikulas μέντοι lietojums. Latviešu tulkojumos *tomēr* nostājas pirmajā pozīcijā, bet vācu tulkojums (Lutherbibel 1522) seko grieķu oriģinālam: *Niemand aber redet frey von yhm, vmb der furcht willen fur den Juden* ‘Neviens tomēr nerunā brīvi par viņu aiz bailēm (baiļu dēļ) no jūdiem’.

Prepozitīvā novietojumā esoši elementi ieņem pirmo pozīciju. (8) piemērā redzams prepozitīvs savienotājpartikulas jeb saikļa *kaī* lietojums gan grieķu oriģinālā, gan latviešu tulkojumos. (9) piemērs ir interesantāks, tajā redzama prepozitīva nolieguma partikula μή, kam seko prepozitīvu vārdu grupējums (*cluster* ‘ķekars’) otrajā pozīcijā, savienotājpartikula jeb saiklis *kaī* un personas vietniekvārds ūmeīč. Tāpat kā (6) piemēra gadījumā arī šeit vārdu secība latviešu tulkojumos ir brīva (*ne [...] Juhs arridsan / woi juhs arridsan / vai jūs arī[dzan]* vs. *vai arī jūs*), tā svārstās. Vecākajos un jaunākajās tulkojumā ir mainīta vārdu secība attiecībā pret grieķu oriģinālu, bet 1965. gada revidētais tulkojums ir tuvāks grieķu oriģinālam. Trijos latviešu tulkojumos ir polaritātes maiņa, jo grieķu oriģinālā burtiski ir ‘ne arī jūs gribat [...]’. (10) piemērā latviešu tulkojumos ir apvērsta grieķu oriģināla vārdu secība, kurai burtiski vajadzētu būt šādi: „tu Elija esi”. Tāda elementu secība latviešu valodā jo īpaši ir raksturīga sarunvalodai (LVK 2018 piemērs: *BALVIS. Kas – tu stulbs!? Traks esi!?*). Senākajā latviešu tulkojumā ir rodama viskompaktākā un grieķu oriģinālam tuvākā atbilde bez vietniekvārda *tas* norādes. Salīdzinājumam Lutera Bībele: *vnd sie fragten yhn, was denn? Bistu Elias?* ‘un viņi tam vaicāja, kas tad? Tu esi Elija?’ *Er sprach, Jch byns nitt* ‘viņš runāja: Es tas neesmu’ (Lutherbibel 1522). Vācu tulkojuma versijā ir eksplicēts vietniekvārds un pievienots arī norādāmais vietniekvārds ‘tas’ (*s*, resp., *es*), kas atbilst jaunākajiem latviešu tulkojumiem: „Es / es **tas** neesmu”. (11) piemērā grieķu valodā neatkarīgā jautājuma teikumā *svarīgākais vārds*, proti, πόθεν, ir novietots teikuma sākumā, tas lietots informācijas izzināšanai, proti, sarunas dalībnieka izcelsmes noskaidrošanai. Tāpat arī latviešu tulkojumos. Grieķu valodā eksplicēts un akcentēts 2. personas vietniekvārds σὺ ‘tu’, kas gan klasiskajā, gan koinē valodā bieži vien nozīmē emfātisku (kontrastīvu) lietojumu (van Emde Boas et al. 2019, 339–340). Šī panta kontekstā tomēr te nav kontrasta, jo sarunā piedalās tikai divas personas (Pilāts un Jēzuss), drīzāk var domāt par tādu kā nozīmības uzsvāru. Jāatceras, ka „evanģēliju manuskriptos eksplicēti personas vietniekvārdi nominatīvā nebūt vienmēr un visur ir kontrasta vai uzsvāra paušanas līdzeklis; var būt runa arī par

hebraismu (*Hebraism*)² vai pārrakstītāja pievienojumu” (Funk 1961, 145). Grieķiska vārdu secība ir visvecākajā tulkojumā (εἶ σὺ, *essi Tu*), kur veidojas emfātisks uzsvars. Pārējos latviešu tulkojumos šāda uzsvara vairs nav, arī vārdu secība ir neitrāla.

2. Vārdu secība nominālās vārdkopās

(piem., lietvārdu, īpašības vārdu, skaitļa vārdu, vietniekvārdu un pielikumu novietojums).

(12), (13) un (14) piemērā redzams skaitļa vārdu lietojums, kur apgrieztai vārdu secībai gan grieķu, gan latviešu valodā ir aptuvenības nozīme (μῆνας τρεῖς, *mēnešus trīs* ‘kāduš trīs mēnešus, apmēram trīs mēnešus’). Vecākajā tulkojumā aptuvenību izsaka arī prievārds *pie* (*pee*), revidētajā un jaunākajā – nenoteiktais vietniekvārds *kāds*.

(15) un (16) piemērs ilustrē *hiperbatu*. Hiperbats ir retoriska figūra, pārrauta nomināla vārdkopa (*discontinuous NP*), kur starp vārdkopas komponentiem ir mobili vārdi (van Emde Boas et al. 2019, 709). Tajā modificētais var parādīties pirms pamatkomponenta (*sarkana saule*) vai pēc tā (*saule sarkana*). (15) piemērā grieķu valodā ir šis pirmais gadījums, kur divdabi modificē apstāklis (τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένοις ‘tiem iekš tumsas un nāves ēnas sēdošajiem’), bet 16. – otrs, kur lietvārdu modificē nenoteiktais vietniekvārds (αἱ τρίχες [...] πᾶσαι ‘mati [...] visi’). Latviešu valodā šī figūra (15) piemērā ir saglabāta tikai visvecākajā tulkojumā. (16) piemērā tā ir saglabāta visos tulkojumos, tikai ar modificētāju pirms pamatkomponenta (*visi [...] mati*).

Ģenitīva atribūts var parādīties četros veidos (von Siebenthal 2011, 196–197). Pirmkārt, starp artikulu un lietvārdu, uz ko tas attiecas (sk. (17) piemēru), burtiski tulkojot latviski ‘*tas tās lielās dieves Artemīdas templis*’. Otrkārt, atkārtojot artikulu aiz lietvārda, uz ko tas attiecas (sk. (18) piemēru), burtiski ‘*to tā mūsu glābēja Dieva rotu*’. Treškārt, gan apzīmējamais, gan apzīmētājs var būt ar artikuliem, kas ir biežāk sastopamais gadījums (sk. (19) piemēru), burtiski ‘*tas gaismeklis tā ķermeņa*’. Vecākajā Bībeles tulkojumā, kur, iespējams, vācu valodas ietekmē norādāmais vietniekvārds imitē vācu artikulu, ir šādas konstrukcijas. Ceturtkārt, retākos gadījumos apzīmējamais un apzīmētājs abi ir bez artikuliem (sk. (20) piemēru), līdzīgi kā latviešu valodā (φίλος θεοῦ ‘Dieva draugs’). Interesanti, ka vecākajā tulkojumā ir pievienots skaitļa vārds *weens*, kas atbilst vācu nenoteiktajam artikulam, tā ka var prezumēt zināmu vācu valodas ietekmi (šī vieta Lutera tulkojumā skan šādi: [...] *vnd ist eyn freund Gottis geheysen* ‘un ir viens Dieva draugs saukts’ (Lutherbibel 1522), t. s. dalāmais (jeb partitīva) ģenitīvs nekad netiek lietots atributīvi (sk. (21) piemēru).

² Iespējams, tā ir Jēzus runātās (cf. Mk 5:41, 7:34 un 15:34) aramiešu valodas ietekme. Čārlzs Fokss Bērnejs (*Charles Fox Burney*) raksta par 4. evaņģēlija aramisko izcelsmi daudzu gramatisko parādību līmenī. Personas vietniekvārda σὺ novietojums pirms vai pēc (kā šajā teikumā) izteicēja jautājumos ir iespējams arī ebreju un aramiešu valodā, un šis lietojums, jādomā, atspoguļo lietojumu aramiešu oriģinālā (Burney 1922, 82).

3. Komponentu secība klauzā

(subjekta, predikāta un tiešā un netiešā objekta novietojums).

Saskaņā ar Bernardu Komriju (*Bernard Comrie* 1989, 89) pamata (nemarķētā) vārdu secība ir problemātisks jēdziens. Dažās valodās, piem., angļu, vārdu kārtību klauzā nosaka vārdu daba, piem., teikuma priekšmets (S), papildinātājs (tiešs O, netiešs IO) vai darbības vārds (V) (angļu valodā *basic word order* ir SVO). Džozefs Grīnbergs (*Joseph Greenberg* 1966) ir izstrādājis 45 valodas universālijas, balstoties uz vairāk nekā 30 valodām, t. sk. arī par vārdu secību. Tā Dž. Grīnbergs (op. cit.), piem., ir atklājis, ka apgalvojuma teikumos ar nominālu teikuma priekšmetu un izteicēju dominējošā vārdu kārtība parasti ir tāda, ka teikuma priekšmets nostājas pirms izteicēja (sk. arī Song 2013, 257). Vēlāk teikuma priekšmets tiek izslēgts no tipoloģijas, jo ir valodas, kur tas netiek realizēts, piem., latīņu *pluit* 'līst' (Song 2013, 259). Vinfreds Filips Lēmans (*Winfred Philip Lehmann*, 1975, sk. arī Song op. cit.) piedāvā divus pamata vārdu tipus – OV un VO:

- 1) OV valodās nominālie elementi (īpašības vārds, ģenitīvs, relatīvās struktūras) tiek novietotas pa kreisi no nomena;
- 2) VO valodās – pa labi no nomena.³

Pēc šīs klasifikācijas latviešu valoda atbilst OV valodas pazīmēm, lai gan ir VO valoda (Lokmane 2010, 60), kurpretim grieķu valoda atbilst VO valodas pazīmēm, lai arī tā nav dominējoši ne OV, ne VO valoda (sīkāk par to sk. Cervin 1990). Balstoties uz jau minētajām Dž. Grīnberga universālijām, V. F. Lēmans secinājis, ka indoeiropiešu pirmvaloda ir bijusi SOV valoda.

Latviešu un grieķu valodā vārdu secība ir atkarīga no informācijas statusa. Jau zināmā vai atkārtotā informācija ir pieņemta kā zināma jeb prezumēta (t. i., tēma), kurpretim jauna informācija ir apgalvota (t. i., rēma).

Komponentu secība teikumā latviešu un grieķu valodā ir diezgan regulāra (grieķu valodā tā var būt S-V-IO-V, V-O-IO, V-S-O-IO, IO-O-V) (van Emde Boas et al. 2019, 703). Ir atšķirības atkarībā no tā, vai informācija tiek prezumēta (tēma) vai apgalvota (rēma). Grieķu valodā kontrastīva un jauna tēma ir klauzas sākumā, bet diskursa tēmas var palikt nerealizētas (piem., pirmās personas vietniekvārds); ja tās ir realizētas, tad uzreiz seko verbam. Latviešu valodā kontrastīva un jauna tēma ir gan klauzas sākumā, gan vidū, gan beigās (marķēti intonatīvi). Diskursa tēmas arī var būt nerealizētas, bet, ja tās ir realizētas, tad atrodas klauzas sākumā (sk. (22) un (23) piemēru). Grieķu valodas vārdu secībai rēmas jautājumā (**Ποῦ ἔστιν** ēkeīvoç;) atbilst tikai vecākā tulkojuma vārdu secība (*Kur irr Wiņsch?*).

Teikumā vēl var būt realizētas perifēras daļas, t. s. kreisajā perifērijā (pirms pašas klauzas) var atrasties tēma vai ekspozīcija (*setting*), ko ievada apstākļi, absolūtā ģenitīva konstrukcija, laika palīgteikums vai cits adverbīāls modificētājs. Labajā perifērijā (aiz klauzas) var būt komentārs vai skaidrojums teikuma beigās (*tail*).

³ Eksistē gan arī valodas, kam ir gan OV, gan VO pazīmes, ko V. Lēmans sauc par nekonsekventām un ambivalentām, tādām, kas mainās no OV uz VO vai otrādi, pateicoties kontaktiem vai iekšējai attīstībai (Lehmann 1975; sk. arī Song 2013, 259).

Prolēptiski teikumi (tādi, kuros ir vārda vai vārdu savienojuma izolēts izvirzījums teikuma sākumā) ar ieguldītu (*embedded*) subjektu, t. i., ar sekundāri predikatīvu komponentu, parasti ir ar relatīvi fiksētu vārdu kārtību gan grieķu, gan latviešu valodā.

JD nav konstrukcijas *accusativus cum infinitivo*, toties ir *participium conjunctum* (von Siebenthal 2011, 389–390), kas redzama (24) piemērā, kur divdabīšis εὐλογοῦντα akuzatīvā ir atkarīgs no finītā verba ἀπέστειλεν (*conjunctum* ‘piejūgts’). Šādu konstrukciju senākā latviešu valodā varētu tulkot ar supīnu (*sūtījis viņu svētītum*), taču visos tulkojumos izmantoti nolūka palīgteikumi, ko ievada saiklis *ka* vai *lai*. Absolūtā (patstāvīgā – sīkāku klasifikāciju un tulkošanas iespējas sk. Ķīķauka 1934, 170–172) ģenitīva divdabja konstrukcija redzama (25) piemērā, kur tā atveidota ar absolūtā datīva divdabja konstrukciju, lai arī to, protams, var tulkot arī ar palīgteikumu, kā tas darīts (26) piemērā abos Glikā tulkojumos (BIBLIA 1739; Bihbele 1877).

Secinājumi

Likumības, kas nosaka vārdu secību grieķu un latviešu valodā, ne vienmēr ir pilnīgi skaidras, bet var runāt par noteiktām tendencēm. Vārdu secība izsaka sintaktiskos sakarus, sengrieķu un latviešu valodā kā valodās ar samērā brīvu vārdu secību vārdi var tik pārstatīti topikalizācijas vai fokusa ietvaros.

Noteiktu atsevišķu vārdu tipu novietojums abās valodās ir diezgan fiksēts, piem., prepozitīvi vārdi parasti teikumā, klauzā vai vārdu grupā ieņem pirmo pozīciju, piem., grieķu artikuli nominālās vārdkopās novietojas pirms lietvārdiem, tāpat prepozīcijas ir pirms nominālās vārdkopas, kuru tās modificē, postpozitīvi vārdi – pēc vārda, uz kuru tie attiecas (partikulas utt.). Latviešu un grieķu valodā ir atšķirības pronomenu novietojumā.

Nominālās vārdkopās ir grūtāk atrast likumības, jo tajās var būt gan galvenais modificētājkomponents, gan modificējtais kā galvenais komponents. Grieķu valodā neitrālāka ir pirmā secība, piem., Mt 7:19: πᾶν δένδρον μὴ ποιῶν καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται καὶ εἰς πῦρ βάλλεται (Holmes 2010, 24), latviešu valodā – otrā, piem., *katrs koks, kas nenes labus augļus, tiek nocirsts un iemests ugunī* (Bībele 1997). Ir arī modificētāji, kas ietver vairākus vārdus, tādi parasti seko galvenajam komponentam. Daudzvārdu modificētāji var būt saistīti vai nesaistīti ar saikļiem (sakārtoti jeb sindeti un nesakārtoti jeb asindeti). Retoriska figūra – hiperbats – ar pārstatītu vārdu secību (piem., grieķu valodā) mēdz būt marķēta, ja modificējtais atrodas pirms galvenā komponenta.

Leksisko elementu secība senākajā latviešu Bībeles tulkojumā (Glikā tulkojumā, īpaši tā vecākajā versijā) pārsvarā ir tuvāka grieķu oriģinālam nekā jaunākajos latviešu Bībeles tulkojumos, lai arī tieši šai vecākajā tulkojumā biežāk ir jūtama arī vācu valodas ietekme.

Piemēri

Piemēra Nr., rakstvieta	Koinē oriģināls	Glikis, 2. izd., 1739	Glikis, 6. izd., 1877	T. s. revidētais, 1965	Jaunais, 2012
1. Mt 3:11	Ἐγὼ μὲν ὑμᾶς βαπτίζω ἐν ὕδατι εἰς μετάνοιαν,	Es gann kristīju juhs ar uhdēni us atgreeschānu no grehkeem, [...]	Es juhs gan kristīju ar uhdēni us atgreeschānohs no grehkeem, [...]	Es jūs gan kristīju ar ūdēni uz atgrīščānos no grēkiem, [...]	Es jūs gan kristīju ūdēnī uz atgrīščānos no grēkiem, [...]
2. Lk 1:15	ἔσται γὰρ μέγας ἐνώπιον [τοῦ] κυρίου, καὶ οἴνον καὶ σίκερα οὐ μὴ πίη,	Jo wiņsch buhs leels preeksch ta Kunga preekschā, wiħnu un stipru dsehreenu wiņsch ne dsers, [...]	Jo wiņsch buhs leels ta Kunga preekschā, wiħnu un stipru dsehreenu wiņsch neders, [...]	Jo viņš būs liels Tā Kunga priekšā, viņu un stipru dzērienu viņš neders, [...]	Jo viņš būs liels Kunga priekšā, viņu un reibinošu dzērienu viņš neders, [...]
3. Lk 16:11	εἰ οὖν ἐν τῷ ἀδίκῳ μαμωνᾷ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ἀληθινὸν τίς ὑμῖν πιστεύσει;	Ja tad juhs eeksch tahs netaisnas mantas ne=ustizīgi essat, kas jums to pateesu ustizzehs?	Ja tad juhs eeksch tahs netaisnas mantas ne=esat ustizīgi, kas jums to pateesu ustizzehs?	Ja jūs neesat bijuši uzticami netaisnības mamona lietās, kas jums uzticēs patieso?	Ja jūs neesat bijuši uzticami netaisnības mamona lietās, kas jums uzticēs patieso.
4. Mk 11:31	Διὰ τί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;	Kapehzh tad juhs ne essat wiņnam tizejschi?	kapehzh tad juhs wiņnam ne=essat tizejuschi?	kāpēc tad jūs wiņnam neesat ticējuši?	kādēļ tad jūs neticējāt viņam?
5. Jņ 14:27	Εἰρήνην ἀφήμι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν.	To meeru atstahju es jums : Mannu meeru doħmu es jums , [...]	Meeru es jums atstahju; sawu meeru es jums doħmu, –	Mieru Es jums atstāju, Savu mieru Es jums dodu,	Es jums atstāju mieru, savu mieru es jums dodu,
6. Jņ 4:10	Δός μοι πᾶν, σὺ ἂν ἤτησας αὐτὸν καὶ ἔδοκεν ἂν σοι ὕδωρ ζῶν.	Dohd man dsert: Tu buħtu to luħgusi , un tas buhhu tew dsihwu uhdēni dewis .	dohd man dsert; tad tu wiņnu buhhu luħgusi , un wiņsch tewim buhhu dewis dsihwu uhdēni.	dod Man dzert, – tad tu būtu lūgusi viņu un viņš būtu tev dēwis dzīvu ūdēni	dod man dzert, – tad tu būtu lūgusi viņu un viņš būtu tev būtu dēwis dzīvu ūdēni.
7. Jņ 7:13	οὐδείς μέντοι παρηρησίᾳ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων.	Tomehr ne weens runnāja droschi no wiņna, tahs biħjaschanas dehl par teem Judeem.	Tomehr neweens droschi no wiņna nerunnāja, jo tee biħajs no teem Juhdeem.	Tomēr neviens nerunāja atklāti par Viņu, baidīdamies no jūdiem.	Tomēr neviens par viņu nerunāja atklāti, jo tiem bija bailes no jūdiem.

8. Mt 22:46	καὶ οὐδεὶς εὐόνοστο ἀποκριθῆναι αὐτῷ λόγον	<i>Un ne weens ne sinnaja tam kahdu wardu atbildeht.</i>	<i>Un neweens nesinnaja neweenu wahrdu tam atbildeht, [..]</i>	<i>Un neviens nevarēja viņam nekā atbildēt, [..]</i>
9. Jņ 6:67	εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς τοῖς δώδεκα: Μή καὶ ὑμεῖς θελέτε ὑπάγειν;	<i>Tad sazzija Jesus us teem diwipadexmiteem: Ne gribbat Juhs arridsan no=eet?</i>	<i>Tad Jesus us teem diwipadsmit sazzija: woi juhs arridsan gribbat aiseet?</i>	<i>Tad Jēzus sacīja tiem diwipadsmit: „Vai jās arī gribat aiziet?”</i>
10. Jņ 1:21	καὶ ἠρώτησαν αὐτόν: Τί σὺν; σὺ Ἡλιας εἶ; καὶ λέγει: Οὐκ εἶμι.	<i>Un tee jautahja no ta: Kas tad? Essi Tu Elijas? Un viņš sazzija: Es ne esmu.</i>	<i>Un tee tam jautāja: kas tad? Woi tu essi Elija? Un wimsch sazzija: es ne=esmu.</i>	<i>Tad tie viņam jautāja: „Kas tad? Vai tu esi Elija?” Bet viņš sacīja: „Es tas neesmu.”</i>
11. Jņ 19:9	καὶ εἰσηλθὼν εἰς τὸ πραιτώριον πάλιν καὶ λέγει τῷ Ἰησοῦ· Πιόθεν εἶ σὺ;	<i>Un eegahje atkal eeksch to sohēla=nammu, un sazzija us Jesu: No kurrenes essi Tu?</i>	<i>Un atkal eegahja teesas=nammā un sakka uz Jesu: no kurrenes tu essi?</i>	<i>Iegājis atkal pilī, viņš jautāja Jēzum: „No kurienes tu esi?”</i>
12. Mt 15:32	Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλέσάμενος τοὺς μθητὰς αὐτοῦ εἶπεν· Σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον, ὅτι ἦδη ἡμέραι τρεῖς προσήμεουσὶν μοι καὶ οὐκ ἔχουσιν τί φάγωσιν·	<i>Un Jesus sawus mahzekklus pee sewim aizinajis, sazzija: Manna sirds par teem ļaudihm eeschehlojajs, jo tee nu trihs deenas pee mannim palikkuschi, un teem newa neneeka ja=ehd: Un es ne grihu tohs ne=ehduschus atlaisti. ka tee us celju baddā nenonihkst.</i>	<i>Un Jesus sawus mahzekklus pee sewim aizinajis sazzija: manna sirds par teem ļaudihm eeschehlojajs, jo tee nu trihs deenas pee mannim palikkuschi, un teem naw ko ehst; un es tohs negribu atlaist ne=ehduschus, ka tee uz celļa nenonihkst baddā.</i>	<i>Tad Jēzus, pieaicinājis savus mācekļus, sacīja: „Man ļoti žēl šo ļaužu, jo tie jau trīs dienas ir pie manis un tiem nav ko ēst, bet es negribu neēdušus tos atlaist, ka tie ceļā nenovārgst.”</i>
13. Lk 1:56	Ἔμεινεν δὲ Μαριὰμ σὺν αὐτῇ ὡς μῆνας τρεῖς, καὶ ὑπέστρεψεν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.	<i>Un Maria palikke pee tahs pee trim melnescheem, pelh greesehs ta atkal us mahjahm.</i>	<i>Maria palikka pie tās kādus trīs mēnešus, pēc tam viņa atgriezās atpakaļ savās mājās.</i>	<i>Un Marija palikka pie viņas kādus trīs mēnešus un tad atgriezās mājās.</i>

14. Mt 12:40	ὡσπερ γὰρ ἦν Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κίττου τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, [..]	Jo ititi kā Jonas trihls deenas un trihls nakātis leelahs juhra ziws weherā bija, [..]	Jo kā Jona trihls deenas un trihls nakātis bija lielāhs ziws vēderā, [..]	Kā Jona trīs dienas un trīs nakātis bija milzu ziws vēderā, [..]
15. Lk 1:79	ἐπιφᾶναι τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένους , [..]	Ka tas atspihdetu teem, kas sehseh tumsumā un nahwes ehnā, [..]	Ka tas teem atspihdehtu, kas sehseh tumsihā un nahwes ehnā, [..]	lai mirdzētu tiem, kas mīh tumsā un nāwes ēnā, [..]
16. Lk 12:7	ἀλλὰ καὶ αἱ τρήγες τῆς κεφαλῆς ὑμῶν πᾶσαι ἠριθμηγνται.	Bet arridsan wissi juhsu galwas matti irr isskaitiiti, [..]	Bet arri wissi juhsu galwas matti irr skaitiiti, [..]	Arī visi jūsu galwas matti ir saskaitiiti.
17. Apd 19:27	[..] ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος ἱερὸν [..]	[..] bet ka arridsan tahs augstahs deewas Dianas nams [..]	[..] bet arri ka tahs augstahs deewes Dianas nams [..]	[..] bet arī tas, ka lielās dievietes Artemīdas templis [..]
18. Tīt 2:10	[..] ἵνα τὴν διδασκαλίαν τὴν τοῦ σωτήρος ἡμῶν θεοῦ κοσμιώσιν ἐν πόσιν.	[..] Ka tee to mahzibu Deewa muhsu Pestitaja eeksch wisseem ispuschko .	[..] ka wihi visās lielās ir rota mīsu Pestitāja Dieva mācībai.	[..] lai būtu par rotu mīsu glābēja Dieva mācībai.
19. Mt 6:22	Ὁ λόγος τοῦ σώματος ἐστὶν ὁ ὀφθαλμὸς.	Ta azz irr tahs meesas spihdeklis : [..]	Acs irr meesas spihdeklis ; [..]	Miesas gaismeklis ir acs; [..]
20. Jk 2:23	[..] καὶ φίλος θεοῦ ἐκλήθη	[..] un wipsch ir w eens Deewa draugs nosauks tappis .	[..] un wipsch tika nosauks Diewa draugs .	[..] un tā wiņš tika nosauks par Dieva draugu .
21. Lk 18:11	[..] Ὁ θεός, εὐχαριστῶ σοι ὅτι οὐκ εἰμι ὡσπερ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνόρθωτων , ἄρπαγες, ἄδικοι, μοχλοὶ, ἢ καὶ ὡς οὗτος ὁ τελώνης.	[..] Es pateizu tew, Deews , kā es ne esmu kā zīti laudis , tee laupitaji, netaisnigi, laulības pahrkalpeji , jeb arri ka schis muiitneeks.	[..] es tew pateicos, Dievs , kā es neesmu tāds kā zīti cilvēki – laupitāji, ļaudari, laulības pahrkalpeji vai arī kā šis muiitneeks.	[..] Dievs , es tew pateicos, kā es neesmu kā pārējie cilvēki – laupitāji, ļaudari, laulības pargānītāji vai arī kā šis te muiitneeks.

22. Mt 11:1	Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς [jauns topiks] διατάσσαν [fokuss] τοῖς δώδεκα μαθηταῖς [topiks] αὐτοῦ.	Un tas notikahs, kad Jesus bij pabeidzīs saweem divipadesmits mahzēkleem pawehleht , [..]	Un notikahs, kad Jēzus pavēles Saviem divpadsmit mācekļiem bija pabeidzīs , [..]	Kad Jēzus bija beidzīs , mācīt savus mācekļus, [..]
23. Jņ 7:11	οἱ οὖν Ἰουδαῖοι [topiks] ἐξήρπουν αὐτὸν ἐν τῇ ἐορτῇ [šausr fokuss] καὶ ἔλεγον· Ἦοὺ ἐστίν [fokuss] ἐκεῖνος [topiks];	Tad mekleja viņu tee Judi swehtkōs, un sazzija: Kur irr Wiņsch?	Bet jūdi svētkos Viņu meklēja un sacīja: „ Kur Viņš ir? ”	Tad svētkos jūdi viņu meklēja un runāja: „ Kur viņš ir? ”
24. Apr 3:26	ὁ μὲν πρότερον ἀναστήσας ὁ θεὸς τὸν παῖδα αὐτοῦ ἀπέστειλεν αὐτὸν ἐυλόγοντα ἡμᾶς ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον ἀπὸ τῶν πονηρῶν ἡμῶν.	Deews sawu Behru JESU usmohdinajis, irr to papreeksch pee jums suhājis, ka tas juhs swehtitu , ka ikweens no sawas blehdibas atgreestohs.	Jums vispirms Dievs deivs Savu Kalpu un To sūhājis, lai Viņš jūs svēhtu , ka ikviens atgriežas no Sava ļaunuma.	Dievs, uzmodinājis no mirušajiem savu Kalpu, vispirms to sūhāja jums, lai tas jūs svēhtu , ka ikviens atgriežas no savas samaitātības.
25. Mt 12:46	Ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος τοῖς ὄχλοις ἰδοὺ ἡ μήτηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ εἰστήκεισαν ἐξω ζητοῦντες αὐτὸ λαλῆσαι.	Un wiņnam wehl tā us teem laudihm wehl runnajoht , redsi, tad stahweja wiņna mahte un wiņna brahji ahrā , mekledami wiņnu bildinah .	Un, Viņam tā uz laudim vēl runājot , redzi, Viņa māte un Viņa brāļi stāvēja ārā un gribēja ar Viņu runāt.	Jēzum uz ļaužu pūli vēl runājot , redzi, viņa māte un brāļi stāvēja ārpusē un meklēja iespēju ar viņu runāt.
26. Lk 22:60	ἔπειν δὲ ὁ Πέτρος· Ἄνθρωπε, οὐκ οἶδα ὁ λέγεις, καὶ παραχρήμα ἔτι λαλοῦντος αὐτοῦ ἐφώνησεν ἀέκτωρ.	Bet Pehteris sazzija: Zilweks , es ne simu, ko tu runna, un tūdaļ, kad tas wehl runnaja , dseedaja tas gailis.	Bet Pēteris sacīja: „Cihvēk, es nezinu, ko tu runā.” Un tālīņ, viņam vēl runājot , gailis dziedāja.	Bet Pēteris sacīja: „Cihvēk, es nesaprotu, par ko tu runā. ” Un, viņam vēl runājot , pekšņi iedziedājās gailis.

1. tabula. Piemēri no Bībeles izdevumiem

Saīsinājumi

Apd	Apustuļu darbi
IO	netiešs papildinātājs
JD	Jaunā Derība
Jk	Jēkaba vēstule
Jņ	Jāņa evaņģēlijs
Lk	Lūkas evaņģēlijs
LVK2018	Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus
Mk	Marka evaņģēlijs
Mt	Mateja evaņģēlijs
O	tiešs papildinātājs
S	teikuma priekšmets
V	darbības vārds

Avoti

1. *Bībele*. 1997. Rīga: Latvijas Bībeles biedrība. Pieejams: www.bibele.lv
2. *Bībele*. 2012. Rīga: Latvijas Bībeles biedrība.
3. *BIBLIA, tas irr: Ta Swehta Gramata, jeb Deewa Swehti Warhrdi, kas preeksch un pehz ta Kunga Jesus Kristus swehtas Peedsimschanas no teem swehtiem Deewa=Zilweekiem, Praweescheem, Ewangelisteem jeb Preezas=Mahzitajeem un Apustuleem usrakstiti, Tahm Latweeschahm Deewa Draudsibahm par labbu istaisita*. 1739. Kēnsbergā: driķķehts pee Jahņa Indriķa Artunga.
4. *Bihbele tas irr: Deewa swehtee wahrdi, kas preeksch un pehz ta Kunga Jesus Kristus peedsimschanas no swehteem praweesccheem, preezas=mahzitajeem, un apustuļeem irr sarakstiti*. 1877. Jelgawā: Jahnis Wridrikkis Steffenhagens un dehls drukkajis.
5. Holmes, Michael W. (ed.). 2010. *The Greek New Testament*. Atlanta, Georgia: Society of Biblical Literature.
6. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus (LVK2018)*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>
7. *Lutherbibel*. 1522. Das Neue Testament Deutsch. Pieejams: https://de.wikisource.org/wiki/Das_Neue_Testament_Deutsch

Literatūra

1. Burney, Charles Fox. 1922. *The Aramaic Origin of the Fourth Gospel*. Oxford: Clarendon Press.
2. Cervin, Richard Stuart. 1990. *Word Order in Ancient Greek: VSO, SVO, SOV, or all of the above?* Ph.D. Dissertation. Illinois: University of Illinois at Urbana-Champaign. Pieejams: <https://www.ideals.illinois.edu/handle/2142/21810>
3. Comrie, Bernard. 1989. *Universals and Linguistic Typology. Syntax and Morphology*. 2nd ed. Chicago: University of Chicago Press.
4. Emde Boas, Evert van et al. 2019. *Cambridge Grammar of Classical Greek*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1080/00437956.2019.1650453>
5. Funk, Robert W. 1961. *Greek Grammar of the New Testament and Other Early Christian Literature*. Chicago: University of Chicago Press.

6. Greenberg, Joseph Harold. 1966. Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. *Universals of Language*. Greenberg, Joseph Harold (ed.). Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 73–113.
7. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram>
8. Keefer, Kyle. 2008. *The New Testament as Literature: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/actrade/9780195300208.001.0001>
9. Ķiķauka, Pēteris. 1934. *Grieķu gramatika. Otrā daļa. Sintakse, ar īsu pielikumu par grieķu metriku*. Rīga: Latvijas Vidusskolu Skolotāju Kooperatīva izdevums.
10. Lehmann Winfried Philipp. 1975. *Proto-Indo-European Syntax*. Austin: University of Texas Press.
11. Lokmane, Ilze. 2010. Vārdu secības funkcijas latviešu valodā. *Latvistika un somugristika Latvijas Universitātē. Latvian and Finno-Ugric Studies at the University of Latvia*. Kalnača, Andra (red.). Rīga: Latvijas Universitāte, 59–68. Pieejams: <https://www.hzf.lu.lv/petnieciba/nozimigas-publikacijas/lu-projektu-publikacijas/>
12. Ozols, Arturs. 1965. *Veclatviešu rakstu valoda*. Rīga: Liesma.
13. Siebenthal, Heinrich von. 2011. *Griechische Grammatik zum Neuen Testament. Neuarbeitung und Erweiterung der Grammatik Hoffmann / von Siebenthal*. Gießen / Basel: Brunnen / Immanuel.
14. Song, Jae Jung. 2013. Word order typology. *The Oxford Handbook of Linguistic Typology*. Song, Jae Jung (ed.). Oxford: Oxford University Press, 253–279. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199281251.001.0001>
15. Valkovska, Baiba, Lokmane, Ilze. 2015. Vienkārša teikuma komunikatīvā struktūra. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 774–800.

Summary

This diachronic and contrastive study briefly outlines the trends of the ordering of lexical items in Greek Koine and Latvian, focusing on the four Gospels of the New Testament and four translations thereof into Latvian, spanning the 18th–21st century. The language of the Bible has had a lasting influence on the formation of the Latvian literary language. The word order in Latvian and Greek is relatively free, however, it is possible to note certain trends, to wit, 1) at the level of certain parts of speech where there are words with a fixed position, either postpositives or prepositives; 2) placement of words in Noun Phrases; as well as 3) the ordering of constituents within the clause where the order depends on the information status, i.e., on whether it is presupposed or asserted, and on the presence of particular syntactic constructions. In terms of word order, it appears that the oldest Latvian translation of the Bible is closer to the Koine original, albeit at times it also shows some German influence.

Keywords: word order; contacts of languages; rhetoric; information status; focus; ordering of constituents with the clause.

Rakstam ir Creative Commons Attiecīguma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)